

ISSN: 2410 - 5600

№1(6), 2018

Əlyazmalar yanmır

Manuscripts don't burn

Рукописи не горят

AMEAMƏHƏMMƏD FÜZULİ ADINA
ƏLYAZMALAR İNSTİTUTU

AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
MƏHƏMMƏD FÜZULİ adına ƏLYAZMALAR İNSTİTUTU

ƏLYAZMALAR YANMIR

(elmi məqalələr toplusu)

№ 1 (6), 2018

Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının rəyasət heyətinin 31.03.2017-ci il tarixli (Protokol № 06-R) qərarı ilə "Azərbaycan Respublikasında dissertasiyaların əsas nəticələrinin dərc olunması tövsiyə edilən dövrü elmi nəşrlərin siyahısı"nın filologiya elmləri bölməsinə daxil edilmişdir.

13.01.2015-ci ildə Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyinin "Mətbu nəşrlərin reyestri"nə daxil edilmişdir (Reyestr № 3940).

Fransada Beynəlxalq ISSN Mərkəzində qeydiyyatdan keçirilmişdir.

Eng. Manuscripts Don't Burn
Руск. Рукописи не горят

www.manuscript.az

Bakı – 2018

Azərbaycan Milli
Kitabxanası

23421

Leyla Quliyeva

AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu,

dissertant

CULİYA SKOTT MEYSAMİNİN “YEDDİ GÖZƏL”Ə YAZDIĞI ÖN SÖZ

Açar sözlər: Nizami Gəncəvi, “Yeddi gözəl”, Gəncə, İraqi-əcəm, Vəhid Dəstgərdi

Key words: Nizami Ganjavi, “Seven Beauties”, Ganja, Iraqi-ajam, Vahid Dastgardı

Ключевые слова: Низами Гянджеви, «Семь красавиц», Гянджа, Ираги-Аджам, Вахид Дастгарду

Nizami Gəncəvi irsini müntəzəm araşdıran və şairin “Yeddi gözəl” poemasını yenidən ingilis dilinə çevirən Culiya Skott Meysaminin adıçəkilən poemaya yazdığı ön söz xüsusilə diqqəti cəlb edir. C.S.Meysami Nizaminin Gəncədə doğulub böyüməsi fikri ilə razılaşıb, lakin şairin atasının Qumdan gəlməsi fikrində ısrar edir. O, yazır: “Onun (Nizaminin) atası Gəncəyə İranın şimalında yerləşən Qumdan gəlmişdi. Ola bilsin ki, bir məmur olmuşdu, anası isə kürd əsilli idi; hər iki valideynini erkən itirən Nizami dayısı tərəfindən böyüdülmüşdü. Üç dəfə evlənmiş, poemalarında onların hər üçünün öldüyünü bildirərək Məhəmmədə tövsiyələr vermişdir” (1.11). Bu fikri Meysami çox ehtimal ki, ona qədərki bir sıra şərqşünaslardan və Nizamişünasların əsərlərindən götürmüşdür. Qeyd edək ki, şairin əcdadının Qumla bağlı olması ilk dəfə XVIII əsrin ədəbiyyatşünas alimi və şairi Lütfəli bəy Azərin “Atəşgədə”sində iddia edilmişdir. O, şairin “İsgəndərnamə” əsərindən aşağıdakı iki beyti nümunə gətirərək, guya, onun Qumun Qohestanında anadan olduğunu bildirmişdir.

چو در گر چه در بحر گنج گم
ولی از قهستان شهر قم
به تفرش دهی هست با نام او
نظامی در آن جا شده نامجو

(*Gəncə dənizində itsəm də dürr tək,
Lakin Qum şəhərinin Qohestanındanam.
Təfərroşda bu adda bir kənd var
Nizami orada namcu olub (doğulub).*)

Qum və Təfərroş İraqi-əcəmdə yerləşir. Nizaminin bu kənddən (yəni İraqi-əcəmdəki Qumdan) olmasını bu beytdən kənar heç bir mənbə təsdiqləmir. Nizamini dərinləndirən araşdıran İran alimi Vəhid Dəstgərdi “Gəncineyi-Nizami” əsərində bu iki beytin Nizami beytləri ilə tam oxşar olduğunu və dilin həmin dil olduğunu bildirsə də, köhnə nüsxələrdə bu iki beytin olmadığını yazır və əlavə edir ki, onların yerləşdiyi yerin mətləblə heç bir əlaqəsi yoxdur, mənacə uyğun gəlmir (2, yb).

Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, Nizaminin Parisdə Milli Kitabxanada saxlanılan 763-cü il (miladi 1360-cı il) tarixli ən yaxşı və ən köhnə əlyazmasında həmin beyt yoxdur və Riyönün göstərdiyi kimi bu beyt sonradan əlavə edilmişdir.

Alim daha sonra yazır: “Nizaminin doğulduğu yerin həmin Gəncə şəhəri olmasını, yoxsa İraqda doğulub və uşaqılıq vaxtında atası ilə Gəncəyə getməsinə sübut etmək üçün şeirlərində heç bir dəlil yoxdur, həm də bütün təzkirəçilər onun Gəncədə doğulduğunu yazırlar. Amma onun əslinin İraqdan olması dəqiqdir” (2.yb) Fikrin ziddiyyətli olması göz qabağındadır. Farscadan dəqiq tərcümə etdiyimiz birinci cümlədə V.Dəstgərdi şairin “uşaqılıq vaxtında atası ilə Gəncəyə getməsinə” sübut etmək üçün əldə fakt olmadığını yazırsa, bunun ardınca onun əslinin İraqi-əcəmdən olduğunu bildirir və bunu şairin bəzi beytləri ilə əsaslandırır. Nümunə olaraq aşağıdakı beytləri göstərə bilərik:

نظامی ز گنجینه بگشای بند
گرفتاری گنجه تا چند، چند
برون آر اگر صیدی افکندهای
روان کن اگر گنجی آکندهای
چنین نزلی ار بخت روزی بود
سزاوار گیتی فروزی بود

“Bu iki beyt mənəvi və ləfzi baxımdan tam bir-birilə əlaqəlidir. Mükəmməl zövq sahibi bilir ki, Qum və Təfərrüşə aid iki beytin bu iki beyt arasında yeri yoxdur. Belə ki, Nizaminin iraqılı olması dəqiqdir, atası və nəslə İraqi-əcəmdən əhli olmuşlar. Onun Qumdan və Təfərrüşdən olması barədə dəqiq məlumat əlimizdə yoxdur və bu iki beytin yerinin (mətnlə) qeyri-mütənəsibliyi və onun köhnə nüsxələrdə olmaması, ola bilsin ki, onun sonradan əlavə olunduğunu göstərir” (2, yd).

Yenə də qeyd edirik ki, Nizaminin atasının və yaxud kökünün İraqi-əcəmdən olması sadəcə ehtimaldır, əldə bunu təsdiqləyəcək heç bir fakt yoxdur. Böyük İran alimi Əbdülhüseyn Zərrinkub bununla bağlı yazır: “Nizami Gəncədə, Aran ölkəsində dünyaya gəlmişdir... Onun nəslinin “Qum şəhərinin Qohestanı”na mənsub olması şəksiz nüsxə yazanların və sonrakı təzkirəçilərin ixtirasıdır və o öz əsərlərinin heç bir yerində bunu təsdiq etmir” (3.14)

Nədənsə, bir çox avropalı alimlər, o cümlədən alman alimi Herman Ete və Culiya Skot da bu fikrin üzərində dayanaraq, şairin atasının İraqi-əcəmdən gəlməsinə əsaslandırmağa çalışmışlar. Bir daha təkrar edirik ki, Nizaminin əsərlərində bu fikri təsdiq edən beytə rast gəlinmir, buna baxmayaraq, bir çox tədqiqatçılar sadəcə olaraq onun İraqla bağlı beytlərinə istinad edərək onun bu ölkəyə bağlılığını iddia edirlər. Vəhid Dəstgərdi bununla bağlı şairin əsərlərindən aşağıdakı beytləri misal gətirir:

گنجه گره کرده گریبان من
بی گرهی گنج عراق آن من
بانک بر آورد جهان کای غلام
گنجه کدام است نظامی کدام
(مخزن الاسرار)

Vəhid Dəstgərdi bu beytlə bağlı yazır: “Yəni yaşayış və məskunluq yerinə bağlılıq olmasaydı, İraqi-əcəm mülkünün xəzinəsi mənim olardı və mən həmin diyardanam, Gəncə mənim yaxamı özünə bağlayıb, bu yerdən İraq səmtinə gedə bilmirəm” (2.yc).

عراقی وار بانک از چرخ بگذاشت
آهنگ عراق این بانک بر داشت
(خسرو و شیرین)

Alim ikinci beyti isə belə izah edir: “Fəzilətinin avazı, biliyinin əks-sədasi dünyadan getmiş İraqın elm və ədəb böyüklərindən biri kimi Nəkisa avazəsaz İraq ləhcəsi ilə özünü dünyada yaşadır” (2.yc).

عراقی دل افروز باد ارجمن
د
که آوازه فضل ازو شد بلند
(شرفنامه)

Alim bu beytləri şairin “İraq-ül-əsl olmasına” (yəni İraq əsilli olmasına) nümunə göstərsə də, göründüyü kimi, burada isbatedici, Nizaminin atasının, həqiqətən, İraqdan gəlməsini sübut edən fakt yoxdur. Bu beytlərdən Nizaminin məqsədinin nə olduğunu irəlində araşdıracağıq. Hələlik məsələyə Culiya Skot Meysaminin münasibətini öyrənək. Məlum olduğu kimi, Nizami saraydan uzaq olsa da, əsərlərini hökmdarlara töhfə olaraq göndərməklə onların hesabına yaşayıb yaratmışdır. Bu məqsədlə şair ikinci poemasını - “Xosrov və Şirin”i birdən-birə üç hakimə göndərmişdi: İraq səlcuqu II Toğrul ibn Arslana (1177-1194), eldəgiz Şəmsəddin Əbu Cəfər Məhəmməd Cahən Pəhləvana (1174-1186) və onun qardaşı, o zaman hələ hakim olmayan Müzəfərdin Osman Qızıl Arslana. Y.Bertels yazır: “Buradan belə görünür ki, şair hər necə olursa olsun zəhmətinin bahasını almağa çalışmış, başqa sözlə deyilsə, Nizaminin bu məbləğə şiddətli ehtiyacı varmış” (4, 40).

C.S.Meysami də bu fikri təsdiqləyir. O, Nizaminin saraydan uzaq olması məsələsinə toxunaraq burada həqiqətən ciddi arqumentlər səsləndirir. O, çox doğru olaraq həmin dövrdə şairlərin həyat və yaşayışının şəhər tərəfindən təmin edildiyini, əsərlərinin saraylarda qorunub saxlanıldığını və əsas himayədarlarının hökmdarlar olduğunu vurğulayır. Nizaminin də öz şeirlərini müxtəlif yerli şəhərdələrə həsr etməsinə, onların alicənablığını vəsf etməsinə baxmayaraq, saray həyatından uzaq olduğunu diqqətə çatdırır və bunu şairin yalnız öz ədəbi müstəqilliyini və toxunulmazlığını qorumaq arzusu ilə etdiyini bildirir. Amma tədqiqatçı nədənsə heç bir fakta əsaslanmadan Nizaminin Gəncədə məhbus olmasından danışır. O, yazır: “Nizaminin tez-tez Gəncədə məhbusluqdan, rəqiblərinin paxıllığından və qısqançlığından şikayət etməsi bu təcridin onun öz seçimi olmadığını göstərir” (1, 13). Tədqiqatçı bu zaman şairin “Sirlər xəzinəsi” əsərindəki “Gəncə gərəh kərdə geribanemən” beytini nəzərdə tutur. Belə çıxır ki, Nizaminin yaxası əgər Gəncəyə “düyünlənməyəydi”, o, mütləq İraqa gedəcəkdə. Atabəylər dövlətinin banisi Şəmsəddin Eldənizin ölümündən (1175) sonra Azərbaycanın sərhədlərində vəziyyəti sabitləşdirmək üçün Gəncəyə xeyli silahlı qüvvələr yerləşdirilmişdi. Bu halda Gəncədən çıxmaq çox təhlükəli idi (5, 138)

Bizcə, şairin İraqa can atması ilə bağlı məsələ heç də belə deyil. Məlum olduğu kimi, İraq və Bağdad uzun zaman xilafətin paytaxtı, dünya xəzinələrinin ən zənginlərindən birinin yerləşdiyi məkan olmuşdur. Nizami əsərlərini kimə göndərirdisə, ondan onun həyat və yaradıcılığını, ən azı kağız və mürəkkəbini təmin edəcək vəsaiti ala bilmirdi, buna görə də şair varlı və zəngin İraqa can atır, bu qədim ölkədən ala biləcəyi qonarar hesabına yaradıcılığını davam etdirməyə çalışırdı. Digər tərəfdən, o zaman İraqda türk sultanları hakimiyyətə gəlmişdi. XI əsrin ortalarında xilafət artıq ayrı-ayrı müstəqil dövlətlərə parçalanmış, yeni bir fəth xalq meydanına çıxmışdı. Orta Asiyadan keçib gələn bu xalqın qarşısında maneə ola biləcək Xorasanda hakimiyyətə gələn Qəznəvilər adlı qüvvə 1040-cı ildə tamamilə darmadağın edildi. Bağdad xəlifəsi bu yeni qüvvəyə tabe olmaq zorunda qaldı. Səlcuq hökmdarı Məlikşahın zamanında səlcuqların dövləti Əfqanıstandan başlayıb qərbdə Bizansı, cənubda Misiri və Qafqazın böyük hissəsini əhatə edirdi (4, 11-12).

1135/1136-cı ildən 1225-ci ilədək Azərbaycan (əsasən indiki Cənubi Azərbaycan ərazisini əhatə edirdi) və Arran əyalətləri səlcuq sultanlarının İraqi-əcəmdəki böyük atabəyləri kimi Eldənizlər sülaləsi tərəfindən idarə olunmuşdur. Eldənizlər (bəzən Eldəgəzlər və ya Eldəgizlər də adlandırılır) sülaləsinin əsası İraqi-əcəmdəki səlcuq sultanının azad edilmiş qulunu (döyüşçü-qul)

olmuş qıpçaq mənşəli Şəmsəddin Eldəniz tərəfindən qoyulmuşdur. Səlcuq imperiyasının dağılması dövründə Azərbaycan atabəyləri (yəni, səlcuq taxtı varislərinin regenti) olmuş Eldənizlər, 1181-ci ildən etibarən müstəqil yerli hakim kimi ərazini idarə etməyə başladılar. Eldənizlər dövlətinin varlığına, 1225-ci ildə daha əvvəl gürcülər tərəfindən ələ keçirilmiş ərazilər də daxil olmaqla, dövlət ərazilərinin Cəlaləddin tərəfindən tutulması ilə son qoyulmuşdur. Ehtimal ki, Şəmsəddin Eldəniz Azərbaycan üzərində nəzarəti 1153-cü ildə, Sultan Məsud ibn Məhəmmədin sonuncu favoriti Qass bəy Arslanın ölümündən sonra əldə etmişdir. (6)

Fikrimizcə, "Sirlər xəzinəsi"ndəki:

بانک بر آورد جهان کای غلا

گنجه کدام است نظامی کدام

Beytin mənasını da burada axtarmalı oluruq. (Nizaminin özünün qeyd etdiyi kimi, 570-ci ildə (miladi tarixi ilə 1174-1175-ci illər) qələmə alınmış əsər Nizaminin gözlədiyi effekti doğurmuşdur) (7) Məlum olduğu kimi, poema Bənu Məngüçək xanədanının üzvü Fəxrəddin Bəhram şah Davuda (1225-ci ildə vəfat etmişdir) və Kiçik Asiya səlcuqunun vassalı, Ərzincan hakimi II Qılıç Arslana (1156-1188) ithaf edilmişdir. Bizcə, Nizami burada "qulam" sözü ilə onun yaradıcılığını dəyərinə qiymətləndirməyən yerli hakim eldəgiz (eldənizlərin) Şəmsəddinə işarə vurmuş, İraq hakiminin daha səxavətli olduğunu qeyd etmək istəmişdir.

Bu məsələ ilə bağlı "Xosrov və Şirin" poemasının epiloqunda verilmiş Qızıl Arslanla görüş səhnəsinə müraciət etmək yerinə düşər. Gəncənin 30 günlüyünə gəlib çıxmış Qızıl Arslan Nizami ilə görüşmək üçün onun yanına çapar göndərir. Nizami qərargaha gəldikdə sultanın çadırında böyük işrət məclisi keçirilirdi. Nizaminin gəlməsi xəbərini eşidəndə şərəbin yığıldırılmasına, musiqi və nəğmənin kəsilməsinə göstəriş verir. Söhbətin sonunda şah mərhum qardaşı Məhəmməd Cahan Pəhləvanın "Xosrov və Şirin" müqabilində ona verdiyi iki kəndi alıb-almadığını soruşur. Əlbəttə, şair heç nə almamışdı və bunu dilinə də gətirə bilməzdi. Buna görə də məsələnin müxtəlif çətinliklərlə bağlı olduğunu izah etməyə çalışır. Bertels bununla bağlı yazır: "... o, baxışın alınmamasını Cahan Pəhləvanın ölümü ilə əlaqədar olan cürbəcür çətinliklərlə izah edir. Bu, əlbəttə, bəhanə idi, çünki Cahan Pəhləvan 1186-cı ildə ölmüşdü, buna görə də Nizaminin əsərinə qiymət vermək üçün onun ixtiyarında altı illik bir zaman vardı" (4.42). Buna görə də Qızıl Arslan şəxsi mülklərindən biri olan Həmdünya kəndini ona bağışlamaq zorunda qalır. Özü də şairə torpağın mədaxili yox, onun ancaq özü verilir. Göründüyü kimi, Atabəylər sarayı və hakimiyyəti Nizami Gəncəviyə bir elə də diqqət yetirmədiyindən və onun nəhəng istedadını lazımcına qiymətləndirmədiyindən, şairə İraqa getmək, orada hökmdarın səxavətindən bəhrələnmək arzusu baş qaldırmışdır. Şair "Şərəfnamə"də İraqın ən zəngin torpaqlar olduğunu bu şəkildə diqqətə çatdırır:

Gümüştü küp və qızılı təşt istəyirsənsə,
Gərək İraq torpağından o yana keçməyəsən.

C.S.Meysami Nizaminin yaşayış yaratdığı dövrdə Azərbaycanda fars dilinin mühüm ədəbi fəaliyyət forması olduğunu yazır. O, mərkəzi İran və Əfqanıstan olan Samanilər və onların davamçıları Qəznəvilərin zamanında fars ədəbiyyatının çiçəkləndiyini və X-XI əsrlərdə Şərqi aparıcı ədəbiyyatına çevrildiyini bildirir. Məlum olduğu kimi, Səlcuqlar 1040-cı ildə Qəznəviləri məğlub edib, öz hakimiyyətlərini qərbdə İraqa aparıb çıxardıqları zaman ərəb, fars ədəbiyyatı onların da sarayına daxil olmuşdu. Bertels Nizaminin bu dildə yazmasını "epoxanın tələbi" adlandırır: "Epoxanın şəraiti onu fars ədəbi dilini işlətməyə məcbur edirdisə də, ancaq bu dili

qədimləşdirmək, onu xəyali bir saflığa çatdırmaq həvəsi, əlbəttə, Nizami üçün faydasız idi" (4.131-132). Həqiqətən də, Firdovsidən fərqli olaraq, Nizaminin əsərlərində nə qədim fars sözlərinə, nə təmiz fars dilinə, nə də mənasız fars əfsanələrinə yer verilməmişdir. Nizami kifayət qədər ərəb və türk sözləri işlətməmiş, bununla da dilin bədii imkanlarını xeyli genişləndirmişdir.

C.S.Meysami daha sonra yazır: "...o zaman bir neçə dil və dialektə danışılan Azərbaycanda əsas dil yerli azəri dialekti olmuşdur". Lakin o, bu dialektin hansı dilin dialekti olması barədə məlumat vermir. Alim daha sonra yazır "...amma XI əsrdə türklərin Qərbə köçü ilə türk dili geniş yayılmışdı. XII əsrin ortalarında qabaqcıl şairlər məmnuniyyətlə onların himayəsində olmuş və bu poeziyada ritorikanın inkişafına, metaforadan, texniki terminologiyadan istifadəyə, xristian görüntüsünə şərait yaratmış, "Xorasan" və "Şərqi" üslubu ilə təzad təşkil edən fərqli "Azərbaycan" poetik üslubunun inkişafına səbəb olmuşdur" (1.17). Deməli, Meysaminin yazdıqlarından belə çıxır ki, onun qeyd etdiyi azəri dialekti türk dili deyil. Əslində, Meysami burada İran alimi Əhməd Kəsrəvinin heç bir elmi əsası olmayan, cəfəng "azəri dili" ideyasını təkrar edir. Məsələyə münadibət bildirməzdən əvvəl, qondarma "azəri dili" məfhumunu aydınlaşdırmaq lazım gəlir ki, bu məqsədlə fars vikipediyasından götürdüyümüz bəzi yanlış məqamları olduğu kimi təqdim edirik: "Azəri dili Qərbi İran dilləri ailəsinə mənsub olan və Azərbaycan bölgəsində türk dili yayılmazdan öncə rəvac tapmış dildir. Bu gün onun işlənmə dairəsi məhdudlaşmışdır. Azərbaycan xalqının qədim dilinin tarixi kökünü araşdıran iranşünas alimlər bu əqidədədir ki, qədim azəri dili midiyalılardan yadigar qalmış və dəyişilmiş bir dildir və ariya kökünə malikdir. İslam tarixçiləri və coğrafiyaşünasları onu parsi, pəhləvi və azəri adlandıırıblar. Baxmayaraq ki, Qərb şərqişünasları uzun zaman öncəki bu dili öyrəniblər, amma ilk dəfə İranda onun üzərində geniş tədqiqatı Əhməd Kəsrəvi aparıb. Əhməd Kəsrəvi "azəri və yaxud Azərbaycanın qədim dili" kitabında bu dildən və onun tat dili ilə əlaqəsindən danışmışdır. Dilçilər tat və hərəzi dillərinin mövcudluğuna işarə edərək bir neçə Şərqi Azərbaycan kəndində, Ərdəbildə, Nəmində, Xalxalda, Ənbəranda, Piləruda, Minabadda o qədim dilin qalıqlarının olduğunu bildirirlər. Bu dil həmçinin talış dilinə yaxındır. Azəri dili pəhləvi dilinin qollarından biridir, ərəb həmləsindən, türk tayfalarının hücumundan sonra da öz həyatını davam etdirmişdir. Lakin o diyarda türk dilinin ayaq tutması ilə yavaş-yavaş azəri dili zəifləmiş və yox olmuşdur. Azərbaycan kəndlərindən və bölgələrindən bəzilərinə bu ləhcənin qalıqları qalmışdır".

Əslində, Azərbaycanın bəzi regionlarında İran dilləri qrupuna aid edilən bəzi etnik qrupların dilləri burada bilərəkdən "azəri dili" kimi təqdim olunur. Müəllifin dediyindən belə məlum olur ki, türklərin gəlişinə qədər bu yerlərdə ancaq azəri dili olub. Əgər belədirsə, "Kitabi- Dədə Qorqud" kimi mükəmməl bir türk dastanı bu ərazidə necə ərsəyə gəlib? Yaxud türk dili sonradan bu torpaqlara gəlibsə, onda Xaqani Şirvani necə onu farsca söyənlərə türkcə cavab verirdi:

مرادر پارسی فحشی که گویند
بهر ترکی چرخشان گوید که سن سن
(Əgər mənə farsca söyüş söysələr,
Fələk onlara türkcə deyər ki, sənəsen).

Digər tərəfdən, Əhməd Kəsrəvi "Azəri və yaxud Azərbaycanın qədim dili" kitabının "Türkcə necə və nə vaxt Azərbaycana yol tapdı?" adlı ikinci bölümündə yazır: "Səlcuqların Dəndəngəndə Sultan Məsud Qəznəvi üzərində qələbə çalması ən böyük tarixi hadisələrdən biridir. Çünki o müharibənin və qələbənin nəticəsində türklər İranda, İraqda, Suriyada, Kiçik Asiyada yayıldı və bir neçə böyük padşahlıq meydana gətirildilər, onların şəhərsalmaları hətta Danub çayının o biri sahilinə gedib çıxdı" (9.55)

İstər-istəməz sual meydana gəlir: Əgər səlcuqilər türk dilini Azərbaycana gətirib onların o vaxtaqədərki dillərini dəyişiblərsə, onlar işğal etdikləri digər ərazilərdə niyə bu işi görməyiblər? Niyə fars, ərəb və digər dillər dəyişib türkləşməyib?

C.S.Meysami Arranın paytaxtının, coğrafiyaçıları tərəfindən Qərbi Asiyada ən gözəl şəhərlərdən biri kimi təsvir edilən Gəncənin o zaman mühüm və güclü sərhəd şəhəri, ipək istehsalının və ticarətin mərkəzi sayıldığını yazır. O, bu şəhərin yalnız 1150-ci ildən Eldənizlər (Bax. "Nizami və onun dövrü") tərəfindən idarə edildiyi vaxtdan başlayaraq ədəbiyyat və elmi fəaliyyətin əsas mərkəzi olduğunu bildirir və Gəncədən çıxan şairlər arasında məhz Nizaminin şəhərin rəmzi kimi tanındığını diqqətə çatdırır. İstər-istəməz sual doğur – heç bir elmi və ədəbi ənənəsi olmayan şəhərdə birdən-birə Nizami kimi şair necə yetişə bilərdi?

Amma Meysami onu doğru qeyd edir ki, Nizaminin əsərlərindən çıxış edərək onun tərcümeyi-halına düzəliş edilməsi cəhdlərinə baxmayaraq, şairin həyatına dair məlumatların əksəriyyəti qaranlıqda qalmışdır. "Nə şairin hökmdarlarla əlaqələri, onlara nə vaxt əsərlərini yazması dəqiq müəyyənləşməyib; əlyazmaları öz dövründən sonraya aid olduğu üçün, şübhəsiz ki, onlarda çoxlu səhvlər, təhriflər və interpretasiyalar var" (1, 15).

Nizaminin böyük bilik sahibi olması şübhəsizdir. Şairlər bir çox sahələrdə müəyyən biliyə malik ola bilərlər, amma Nizami bir istisnadır. Onun poemaları göstərir ki, o təkcə ərəb və fars ədəbiyyatını, şifahi və yazılı ənənələri deyil, həm də riyaziyyat, həndəsə, astronomiya, astrologiya, kimya, təbabət, Qurani-Kərim, islam nəzəriyyəsi və şəriət, tarix, əxlaq, fəlsəfə və ezoterik düşüncə, musiqi və vizual incəsənət kimi fərqli sahələrlə də yaxından tanış olmuşdur.

C.S.Meysami bu məsələdə tam haqlıdır. Həqiqətən də, Nizaminin bütün bədii əsərləri elmi əsaslara malik olmuşdur, Nizami onları yazmamışdan qabaq müxtəlif dillərdə olan mənbələrə üz tutmuş, onları saf-çürük etmişdir. Bu mənada Nizami böyük tədqiqatçı alimdir.

سخنرا نشان جست بر رهبری
ز یونانی و پهلوی و دری
از آن پارسی دفتر خسروان
که بر یاد بودش چو آب روان

(Yunan, pahlavi və dəri dillərinin rəhbərliyinə sığındı, xosrovların farsca dəftərini su kimi əzbərlədi).

باز جستم زنامه های نهان
که پراکنده بود گرد جهان
زان سخنها که تازیبست و دری
در سواد بخاری و طبری
وز دگر نسخه پراکنده
هر دری در دفینی آکنده
هر ورق کاو قتاد در دستم
همه را در خریطه بستم
چون از آن جمله در سواد قلم
گشت سر جمله ام گزیده بهم
گنتمش گفتنی که بیسندند
نه که خود زیر کار بر او خندند
دیر این نامه را چو زند مجوس
جلوه زان دادهم بهفت عروس
تا عروسان چرخ اگر یک راه

در عروسان من کنند نگاه
از هم آرايشی و هم کاری
هر یکی را یکی کند یاری

(Dünyaya səpələnmiş gizlin namalərə yol tapdım. Buxari və Təbəri əsərlərində və eləcə də digər nüsxələrdəki ərəbcə, dəricə olan sözlərdən parakəndə dəfina dürrünü çıxardım. Əlimə düşən vərəqləri bir yerə toplayıb xəritə bağladım. O cümlədən qələm nüsxələrində olanı baş cümlə seçildi. Deməli olanları dedim ki, bəyansınlar, savadlı adamlar ona gülməsinlər. Bu namənin günbəzini macus Zəndi kimi yeddi gəlinlə bəzədim. Göyün gəlinləri əgər birca dəfə mənim gəlinlərimə baxsalar, həm bu bər-bəzəkədən, həm də bu işdən hər birini özünə aşiq edər).

زهر نسخه بر داشتم مایه ها
برویستم از نظم پیرایه ها
ز یارت ز تاریخهای نوی
یهودی و نصرانی و پهلوی
گزیدم ز هر نامه نغز او
زهر پوست بر داشتم مغز او
زبان در زبان گنج پرداختم
از آن جمله سر جمله ساختم
زهر یک زبان هر که آگه بود
زباتش بی ز بیغاره کوته بود

(Hər nüsxədən onun məyasını çıxardım, nəzəndən ona bəzək vurdum. Yəhudi, pahlavi və nəsrani dilindəki tarixlərə baş çəkdim, hər məktubun mahiyyətini araşdırıb çıxardım, hər dəridən onun məğzini götürdüm, dil içində dil xəzinəsinə girişdim, o cümləni baş cümlə etdim, bu dilin hər birinə bələd olan dilini töhmətdən saxladım.)

Nizami elmi əsası olmayan heç bir tarixi hadisəni qəbul etmir. Nizamişünas alim İbrahim Quliyev yazır: "Nizami İsgəndərin zərdüşti məbədlərini dağıtmasına ona görə bəraət qazandırır ki, onlar bu dini təhrif etmişdilər, onu nağil və əfsanəyə çevirmişdilər (10, 66).

جز افسون چراغی نیفرختند
جز افسانه چیزی نیاموختند
(Ovsundan başqa bir çırağ yandırmazdılar,
əfsanədən başqa bir şey öyrənməzdilər)

Nizami "İskəndərnamə"ni yazarkən İskəndərin həyat və fəaliyyəti ilə bağlı reallığa uyğun olmayan mənbələrlə qarşılaşdığını və diqqətə uyğun omadlıqları üçün onları kənara tulladığını bildirir. Bu bir daha Nizaminin böyük tədqiqatçı alim olduğunu göstərir.

Biz belə bir yanaşmanı Nizaminin bütün əsərlərində görürük. "Həft-Peykər" poeması orta çağ elminin faktiki tərkib hissəsidir və orada həmin dövrün hadisə və proseslərinə dair çoxlu işarə var və biz bu əsərdə tarixi faktların bədii təxəyyüldə ardıcıl və sistemli imikasını görürük. Bu əsərdə Nizami poeziya sənəti haqqında geniş mülahizələrini və bilgilərini ortaya qoymuşdur. Onun fikrincə, nitq insanları heyvanlardan ayıran ilahi vergidirsə, onda poeziya nitqin ən yüksək formasıdır. C.S.Meysami bu əsərə çox doğru olaraq orta çağ elminin ensiklopediyası kimi yanaşmışdır. O yazır: "Həft-Peykər"də o (Nizami Gəncəvi-Leyla Quliyeva) özünü poetik xəzinə yaratmaq üçün qiymətli daşlarla işləyən zərgərlə müqayisə etmişdir. O, diqqəti həm öz işinin dəyərinə, həm də özünün seçməkdə, çəkməkdə və öz varlığını formalaşdırmaqda olan, poemasını səliqəyə salıb

bəzəyən yaradıcı qabiliyyətlərinə çəkirdi. O, iddia edirdi ki, nitq insanın yeganə xatirəsidir və ona öz cizgilərinin təbiətini öyrədir. Nizami poeziyanın təsviri rolunun insanın özünü tanımasında mühüm rol oynadığını iddia edirdi" (1.9).

C.S.Meysami həm də bu əsərdə "Sirlər xəzinəsi"ndən başlanan epik poema yaradıcılığının kulminasiya nöqtəsinə çatdığını, şairin poetik istedadının bulaq kimi çağladığını bildirir. C.S.Meysami poetik qüdrətin Nizamiyə Allah tərəfindən verilmiş bir vergi olduğunu da qəbul edir və onun "Sirlər xəzinəsi"ndə gəldiyi qənaətlə razılaşıq: "Məxzən-ül-Əsrar"da Nizami şairləri "cənnətin bülbülləri", peyğəmbərlərdən sonra ikinci sırada dayanan şəxslər və poeziyanı "peyğəmbərlik örtüsünün kölgəsi" adlandırmışdır. O fəxr edirdi ki, onun din və müqəddəs kitabdan ilham alan poeziyası "cənnətin ağacında oturaq və onu ruh aləminin rəhbəri edəcək".

Onu da qeyd edək ki, Azərbaycanda "Yeddi gözəl" öz fundamental tədqiqatını gözləməkədir. Bu əsər təkcə poetik bir inci deyil, həm də Nizamiyə qədərki tarixin, siyasi-mədəni mühitin, dini-elmi fəlsəfənin yekunudur.

Ədəbiyyat:

1. J.S. Meisami (Translator) Haft Paykar: A Medieval Persian Romance., New York: Oxford University Press, 1995, 307 p.
2. (مشمول بر شرح حال کامل و قصاید و غزلیات و قطعات نظامی و فرهنگ لغات و وحید دستگردی، گنجینه نظامی، (مشمول بر شرح حال کامل و قصاید و غزلیات و قطعات نظامی و فرهنگ لغات و) (کتابیات هفت دفتری)، ۱۳۱۷، یب
3. زرین کوب عبدالحسین، پیر گنجہ در جستجوی نا کجا آباد، تهران، ۱۳۷۲، ۱۴، ۲۵۹.
4. Y.Bertels. Böyük Azərbaycan şairi Nizami, Bakı, EAzF nəşriyyatı, 1940, 149 s. səh. 40.
5. Sədrəddin Əli əl-Hüseyni, Əxbar əd-doulet-əs-səlcuqiyyə, (ərəb dilindən rus dilinə tərcümə, müqəddimə, şərhlər və əlavələr Z.Bünyadovundur) Moskva, 1980, s. 138).
6. (K. A. Luther (December 15, 1987). "ATĀBAKĀN-E ĀĀRBĀYJĀN". Encyclopedia Iranica. Arxivləşdirilib: [2] saytından 2011-08-28 tarixində. İstifadə tarixi: 2010-09-02).
7. https://az.wikipedia.org/wiki/Nizami_G
8. (https://fa.wikipedia.org/wiki/%D8%B2%D8%A8%D8%A7%D9%86_%D8%A2%D8%B0%D8%B1%DB%8C)
9. Əhməd Kəsrəvi, "Azəri və yaxud Azərbaycanın qədim dili" Tehran, 1320, səh.12, 55 səh.
10. İ. Quliyev, "Nizami yaradıcılığında zərdüştilik", Bakı, Mütərcim, 2018, səh. 66. 184 s.

Лейла Гулиева

Предисловие Джулии Скотт Мейсами к поэме «Семь красавиц»

РЕЗЮМЕ

В статье анализируются научные исследования, посвященные жизни и деятельности Низами Гянджеви, написанные известным английским учёным, профессором университета Нью-Йорка Джулией Скотт Мейсами, которая перевела произведение Низами Гянджеви "Семь красавиц" на английский язык. Автор статьи высоко оценивает деятельность Д.С.Мейсами по изучению наследия Низами Гянджеви и входит в научную полемику в некоторых фактах биографии и творчества поэта. В статье также даются отрывки из произведений

Низами Гянджеви на персидском языке. Автор статьи в конце отмечает, что произведение "Семь красавиц" нуждается в фундаментальном исследовании.

Leyla Guliyeva

A preface written by Julia Scott Meisami to "Seven Beauties"

SUMMARY

The article deals with the scientific researches devoted to the life and activities of Nizami Ganjavi that are written by Julia Scott Meisami, a well-known English scholar, professor of New York University, who translated Nizami's work "Seven Beauties" into English. The author of the article highly appreciates J.S.Meisami's activities on the heritage of Nizami and engages in scientific polemics about some moments of the poet's biography and works. In the article are used Nizami's original Persian works, as the occasion arises. Finally, the author declares that Nizami's work "Seven Beauties" needs to a fundamental research.

MÜNDƏRİCAT**ƏDƏBİYYATŞÜNASLIQ**

Teymur Kərimli XƏTLƏRİN İZİ İLƏ: AZƏRBAYCANIN GÖRKƏMLİ ŞƏXSLƏRİNİN AVTOQRAF VƏ EPİSTOLYAR İRSİNİN AXTARIŞINDA.....	4
Paşa Kərimov YUSİF HAQQINDA İLK TÜRK DASTANI.....	10
Bahar Bərdəli (Məmmədova) NURƏNGİZ GÜNÜN POEMALARINDA MÜHARİBƏ VƏ İNSAN AMİLİ.....	19
Nigar İsmayilzadə İLƏHİ EŞQ ANLAYIŞININ XIV ƏSR TƏSƏVVUF ŞAİRİ GÜLŞƏHRİNİN YARADICILIĞINDA TƏZAHÜRÜ.....	27
Afaq Yusifli ƏLİ KƏRİM YARADICILIĞINDA KLASSİK İRSƏ MÜRACİƏT MİLLİ ÖZÜNÜDƏRK AMİLİ KİMİ.....	35
Fərman Xəlilov QULAM MƏMMƏDLİNİN CƏNUBİ AZƏRBAYCANLI MÖCÜZŞÜNAS MƏMMƏDƏLİ NİQABİYƏ MƏKTUBLARI.....	42
Sadiq Qarayev ÇAĞDAŞ AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATI İCTİMAİ-SİYASİ PROSESLƏR VƏ ƏDƏBİ TƏMAYÜLLƏR KONTEKSTİNDƏ.....	49
Xatirə Məhərrəmov XII ƏSR AZƏRBAYCAN İNTİBAH ƏDƏBİYYATI NÜMUNƏLƏRİ ƏLYAZMALARDA.....	56
Yeganə Hüseynova “AMERİKA GÖZƏLİ” VƏ CƏMİYYƏTDƏKİ REAL GERÇƏKLİKLƏR.....	61
Əliyeva Gülarə TURXAN GƏNCƏYİ SƏFƏVİLƏR DÖVRÜ AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATININ TƏDQIQATÇISI KİMİ.....	65
Əliyeva Nərmin “ŞƏHRİYARIN MÜASİR İRAN ŞEİRİNİN POETİK İFADƏ TƏRZİNİN İNKİŞAFINDA ROLU VƏ “ŞEİR-E NOU” ƏDƏBİ HƏRƏKATI”.....	70

Təbəssüm Muxtarova ÇİNGİZ ABDULLAYEVİN YARADICILIĞINDA TƏKQOL KİLLER OBRAZI.....	77
Məhəmməd Əli Hüseyni XVI ƏSRDƏ DÖVLƏT VƏ MƏDƏNİYYƏT XADİMİ SULTAN İBRAHİM MİRZƏ CAHİ.....	85
Şöhrət Səlimov RUHİ BAĞDADİNİN MƏHƏBBƏT LİRİKASI.....	93
Allahquluyeva Mehriban İLQAR FƏHMİNİN “QARĞA YUVASI” ROMANI POSTMODERN ROMAN TƏHKİYƏSİNDƏ.....	102
Nərgiz Əliyeva QAZAX XALQININ BÖYÜK OĞLU MUXTAR AUEZOV.....	105
Vəfa Hüseynzadə AZƏRBAYCAN XALQ CÜMHURİYYƏTİNİN AĞIR İLLƏRİNİ ƏKS ETDİRƏN ROMAN -“MƏLƏKLƏR VƏ İBLİSLƏR”.....	111
Leyla Quliyeva CULİYA SKOTT MEYSAMİNİN “YEDDİ GÖZƏL”Ə YAZDIĞI ÖN SÖZ.....	117

MƏTNŞÜNASLIQ

Sevinc Bayramova İBN HACİBİN ƏSƏRLƏRİNİN BAKI ƏLYAZMA NÜSXƏLƏRİ.....	126
Səbinə Əhmədova NADİM ŞEİRLƏRİNİN QRAFİK-ORFOQRAFİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ.....	133

MƏNBƏŞÜNASLIQ

Zəkiyyə Əbilova ƏLYAZMA VƏRƏQLƏRİNDƏKİ ƏLAVƏ QEYDLƏR, YAXUD ONLARIN HƏYAT SALNAMƏSİ.....	144
Əzizə Ələkbərova TƏRƏQQİPƏRVƏR MÜSƏLMAN QADINLAR.....	150

Rəhim Rəisniya
HACI MƏHƏMMƏD NAXÇIVANI.....154

İnci Qasımlı
ORTA ƏSRLƏRDƏ YAŞAYIB, YARADAN NAXÇIVAN ƏSİLLİ BEŞ ALİM.....159

Pərviz Ağayev
“XƏRİDƏTÜL-QƏSR VƏ CƏRİDƏTÜL-ƏSR” ƏSƏRİ
DÜNYA ƏLYAZMALARI SIRASINDA.....166

DİNŞÜNASLIQ

Rübabə Şirinova
SADR ƏS-ŞƏHİDİN “CAMİ ƏS-SƏĞİR” ƏSƏRİNİN
DÜNYA KİTABXANALARINDA SAXLANAN ƏLYAZMA NÜSXƏLƏRİ.....170

Aygün Əlizadə
XACƏ ABDULLAH ƏNSARİNİN “MƏNAZİLÜS-SAYİRİN” ƏSƏRİNİN
QURULUŞU VƏ QISA MƏZMUNU.....176

DİLCİLİK

Манзара Мамедова
ОБ ИСТОЧНИКАХ ОТРАЖАЮЩИХ ЛЕКСИКУ ЯЗЫКА НИЗАМИ ГЯНДЖЕВИ.....188

Pərvin Əsədullayeva
FARSDİLLİ LÜGƏTLƏRDƏ “ZAMAN” LEKSEMİNİN LEKSİKOQRAFİK TƏSVİRİ.....194

Aynurə Əliyeva
FARS LÜGƏTÇİLİYİNƏ ƏRƏB LEKSİKOQRAFİYASININ TƏSİRİ.....202

Aidə Müseyibova
MƏDƏNİYYƏTİN İNKİŞAFINDA VƏ XARİCİ DİLLƏRİN
ÖYRƏNİLMƏSİNDƏ DİLCİLİYİN ROLU.....206

Sevil Adıgözəlova
İCTİMAİ-SİYASİ TERMİNLƏRDƏ PARALELLİYİN YARANMA SƏBƏBLƏRİ
(FRANSIZ VƏ AZƏRBAYCAN DİLLƏRİNİN MATERİALLARI ƏSASINDA).....210

Cavid Cəfərov
“KİTABXANA İŞİ” VƏ “KİTABXANAÇILIQ” TERMİNLƏRİNİN
FUNKSIONAL VƏ LEKSİK-SEMANTİK TƏHLİLİ.....214

KİTABXANAŞÜNASLIQ

Samir Abbasov
AMEA-NİN MƏRKƏZİ ELMİ KİTABXANASINDA AVTOMATLAŞDIRILMIŞ
KİTABXANA-İNFORMASIYA SİSTEMLƏRİNİN TƏTBİQİ.....221

Ədibə İsmayılova
AZƏRBAYCAN MİLLİ KİTABXANASINDA ELEKTRON KİTABXANANIN
YARADILMASI VƏ İNKİŞAFININ ƏSAS İSTİQAMƏTLƏRİ.....228

YUBİLEYLƏR

Fəxrəddin Əli – 80233